

Ivana Komatina

KRAL' STEFAN UROS I VELIKI I N'EGOV VEK

(Posebna izdanja 76.)

Istorijski Institut, Beograd 2021. 403 oldal

Ivana Komatina a szerb medievisták fiatal nemzedékének képviselője, a Belgrádi Történettudományi Intézet munkatársa. 2010 óta publikál, a szóban forgó kötet a második monográfiája. A szerző a témaválasztását azzal indokolja, hogy I. Stefan Uros király (1242/1243–1276) bár nem az első volt a szerb koronás fők sorában, de az egyetlen, aki az utókortól kiérdemelte a „Nagy” jelzőt, amely a II. Danilo érsek (1324–1337) idején keletkezett fejedelmi életrajz (žitie) szövegében olvasható.

A kötet – címe magyarul I. (Nagy) Stefan Uros király és kora – a felhasznált forrásokat bemutató *Bevezetéssel* (7–11.) kezdődik, majd tíz nagyobb, számozás nélküli fejezetre tagolódik. A főbb eredményeket angol nyelvű rezümé (321–336.) foglalja össze; bibliográfia (337–376.), valamint személy- és földrajzi névmutató (379–401.) zárja a kötetet. A további tájékozódást az említett uralkodók, pápák, érsekek és pátriárkák listája (313–320.), valamint három színes térkép (53., 110., 182.) és tíz színes illusztráció segíti. A szerb olvasók valószínűleg kevésbé hiányolják, de szükséges lett volna egy összefoglaló genealógiai táblázat elhelyezése is a munkában, nem csak a genealógiai elemzések melletti részleges családfáké (71., 123., 127., 130.).

A kezdő három fejezet I. Stefan Uros uralkodásának előzményeit tekinti át. Az első a szerbek lakta vidéket mutatja be a Bizánci Császárságtól való függetlenedéstől az első királykoronázásig terjedő időszakban (15–30.). A császársággal való konfrontációk sorában kiemelt helyet kap a fordulatot jelentő esemény, Konstantinápoly 1204. évi elfoglalása, valamint az „Elsőként Megkoronázott” (Prvovenčani) Stefan Nemanjić (1196–1223) és az ortodox szerb egyház önállóságát megeremtő Szent Száva (1218/1219–1233) érsek pályafutása. A szerző Prvovenčani Stefan halálának éveként a korábban ismert 1227 helyett 1223-at fogadja el; az utóbbi dátum mellett Đorđe Bubalo sorakoztatott fel érveket az uralkodó megkoronázásának 800. évfordulójára rendezett konferencián, illetve a rendezvény nyomán született kötetben (Stefan Prvovenčani i n'egovo doba. Ured. Ivana Komatina. Beograd 2020. 99–118.). A második fejezet az első szerb király házasságait és utódait mutatja be (33–47.). Tisztázza a három házasság körülményeit, lehetséges kronológiáját, egyedül a gyermektelen második feleség neve és származása marad homályban. Az első király mindhárom fia trónra került: az első házasságból származó Radoszlav 1223–1233/1234 és Vladiszlav 1233/34–1242/1243, illetve a harmadik feleségtől született Uros 1242/1243–1276. Az első kettő uralkodását tárgyalja a harmadik fejezet (51–72.). Rövid fejezet foglalkozik Uros király nevével (*Stefan Uros – nomen est omen* címmel, 75–86.). Az Uros személynév – állítja Ivana Komatina – kétségkívül a magyar úr szóból származik (úr + -os toldalék). Ennek analógiájára értelmezi a Belos nevet is (Bel-os), amelynek előtagjaként lehetségesnek tartja a magyar Béla személynévet vagy a szláv *bely* ('világos') jelzőt (76–77.). Nem kevésbé izgalmas a Stefan személynév, amelyet a Nemanjidák minden tagja viselt. A névadás kettősségét a szerző a keresztény és dinasztikus kettős névadással magyarázza. Mindez „Elsőként Megkoronázott” esetében valóban köthető lenne a *stephanos* eredeti jelentéséhez ('megkoronázott'), de az 1166-tól uralkodó nagyzsúpán esetében nem. Kár, hogy a szerző nem vizsgálja azt a lehetőséget, hogy a Stefan név esetleg magyar hatásként is megjelenhetett.

Az *I. (Nagy) Stefan Uros király hatalomra kerülése* című fejezetben (89–112.) a szerző Szerbia és szomszédai 1240 körüli helyzetét mutatja be, különös tekintettel a tatárjárás eseményeire. A 14. század elején keletkezett szerb forrás szerint (Zbornik srednovekovnih cirilicskih povela i pisama Srbije, Boszne i Dubrovnika [1186–1321]. I. prip. V. Mosin – Sz. Čirković –

D. Szindik. Beograd 2011.) Uros a 6751. évben (1242. szeptember 1.–1243. augusztus 31.) lett király, az 1243 augusztusában kelt raguzai oklevélben már királyként szerepel. A tatárjárás eseményeit nem részletezi Ivana Komatina, de fontos következményének tartja az Erdélyből menekülő szászok szerbiai megtelepedését, akik a bányászat fellendülésében és a pénzverésben fontos szerephez jutottak.

A hatodik (115–211.) és a hetedik (213–279.) fejezet alkotja a monográfia gerincét: itt tárgyalja a szerző Uros király uralkodását. Az előadás fő rendezőelve a kronológia, amelyben a Bizánci Császárság 1261. évi restaurációja jelenti a korszakhatárt. Ez a felosztás annyiban indokolt, hogy uralkodása első felében I. Uros küzdelme a Balkánon nemcsak a görög utódállamokkal, a cári címet viselő bolgár Aszenida uralkodókkal folyt, hanem megpróbálta elérni a szerb területek egyesítését is; a Bizánci Császárság restaurációja után azonban az erőviszonyok megváltoztak a Balkánon. I. Uros uralkodásának évtizedeiben mindvégig számolni kellett a Magyar Királyság expanziójával, a római és görög egyház egyidejű jelenlétéből adódó konfliktusokkal. Ugyanakkor a monográfia törzsfjezetei nemcsak kronologikus, hanem tematikus alfejezeteket is tartalmaznak, így az események leírása gyakran megismétlődik. Külön alfejezet foglalja össze Urosnak a dinasztia belüli támogatóit és ellenfeleit. Sajnos keveset lehet tudni róluk az eseményekben játszott szerepükön túl. A szerző osztja a szerb történetírásban a Danilo érsek (1324–1337) idején keletkezett uralkodói életrajzok nyomán elterjedt vélekedést, mely szerint I. Stefan Uros királynak francia felesége lett volna (115–138.). A szerző megállapítása szerint Jelena királyné a Latin Császárságot viselő francia eredetű Courtenay családból származott, és távoli rokona volt a szicíliai és nápolyi Anjou ágaknak. Erre utal I. Károly (1266–1285) oklevele, amelyben *consanguinea nostra carissimán*ak nevezte Jelenát. (A rokonsági kapcsolatokról bővebben lásd *Bácsatyai Dániel: A 13. századi francia–magyar kapcsolatok néhány kérdése. Századok* 151. [2017] 246–264.)

A Magyar Királysággal Macsó térségében többször alakult ki konfliktus. Macsó a monográfia több fejezetében is előkerül (45., 136., 169., 219–220., 287.). Egy alkalommal a szerző Macsó területét a „Száván túli Szerémség”-ként (*ulterior Sirmia*) említi, a területnek nevet adó központ azonban nem kerül szóba, a vidék státuszát pedig a szerb *vojevodstvo* (= 'vajdaság') szóval jelöli, ez az elnevezés azonban a Magyar Királyságban Macsóval kapcsolatban nem volt használatos. 1272 után Macsó területén több bánóság alakult ki, ezek egyike örökölte a Macsó nevet. Nem lehet egyetérteni azzal a Đura Hardi véleményén alapuló állítással sem, hogy 1250-ig II. András testvérének, Margitnak az utódai álltak Macsó élén, hiszen csak a tatárjárás előtti időszakra áll rendelkezésünkre adat erre vonatkozóan. (*Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája, 1000–1301. Bp. 2011. 50., 207.*) IV. Béla veje, Rosztyiszlav már 1247 körül Macsó ura volt. Ugyancsak tévedés, hogy Rosztyiszlav halála után a felesége, Anna hercegnő a fiaival együtt gyakorolta volna a terület feletti hatalmat. Legnagyobb terjedelemben az 1250–1260-as évek magyar–szerb kapcsolatait tárgyalja a szerző, az alfejezet *A magyar király rabja és „vazallusa”* címet viseli (215–230.). Részletesen ismerteti IV. Béla és fia, István herceg viszonyát, István ifjabb királyi címét és apjával szembeni követeléseit. Ivana Komatina úgy véli, hogy a magyar helyzet szolgáltatót mintát az ifjabb király cím szerbiai megjelenésére, amit Dragutin szintén felhasznált az apjával való konfliktusában. Az alfejezet címében a *vazallus* szó idézőjelbe tétele kifejezi a szerző véleményét, a rab pedig Uros fogságára utal, hiszen Macsóra támadva vereséget szenvedett és IV. Béla fogságába került. A szerb–magyar konfliktus Dragutin és István herceg Katalin nevű leányának házasságával rendeződött. A házasságkötés idejét Komatina 1270-re teszi, nem utal Zsoldos Attila véleményére, aki 1269-re keltezi az eseményt (*Zsoldos Attila: Családi ügy. Bp. 2007. 142.*). Az Uros és fia közti viszony elmérgesedett: 1276-ban Dragutin magyar segítséggel lemondásra kényszerítette apját és elfoglalta a trónt. Ez a helyzet egy alcím-ben az *előzetés* minősítést kapta a szerzőtől.

Az Uros király uralkodását bemutató törzsfjezeteket három rövidebb *excursus* követi. Az első az Uros-kori Szerbiának az özvegy királyné és fiai, Dragutin és Milutin közötti felosztását tárgyalja. A következő az Uros király uralkodása idején keletkezett forrásokat veszi sorra, amelyek száma meglepően kevés: három oklevél, melyek közül az egyik hitelessége megkérdőjelezhető; két pecsét; egy Urosnak (is) tulajdonítható – de lehet, hogy későbbi – érme; valamint a Sopočani monostor freskói. A szerző a fejezet címéül az Uros király által használt titulust választotta: „az egész szerb föld és a tengermellék királya” (*kral' sve Srpske zemlje i Pomorske*). Ivana Komatina végül felteszi a kérdést: érdemes-e Uros a „nagy” melléknévre. A válasz pozitív: területgyesítő politikájával, diplomáciai tevékenységével és hosszú (33 év) uralkodásával rászolgált erre a jelzőre.

Szerbia és a szomszédos Magyar Királyság sokféle módon kapcsolódott egymáshoz, a kutatási eredmények lassan válnak ismertté egyik vagy másik ország szakmai köreiből. Ivana Komatina a magyar szakirodalomból Bárány Attila, Engel Pál, Gál Judit és Zsoldos Attila egy-egy munkáját használta fel, az utóbbi két szerzőt magyar nyelven. A forráskiadványokat ismeri, de az archontológiákat, a forráskritikai irodalmat, a Szerbia középkori történetéről magyarul megjelent, nem túl nagyszámú munkát nem (például *Szeberényi Gábor: A Balkán. In: Kelet-Európa és a Balkán 1000–1800. Szerk. Sashalmi Endre. Pécs 2007. 279–330.*). Ennek nyilván nyelvi oka lehet, de érdekes, hogy Ivana Komatina a saját szerkesztésű kötet (Stefan Prvovenčani i n'egovo doba. Beograd 2020.) magyar szerzőktől származó angol nyelvű tanulmányait sem hasznosította. Az egyházi szláv források esetében példásan alkalmazza a forráskritika módszerét, a bizánci forrásoknak a legújabb kiadásait használja. Fontos lenne, hogy a kötet angol nyelven hozzáférhető legyen. A magyar medievisztikában kívánatos a 14. századtól szaporodó egyházi szláv nyelv szerb változatában íródott elbeszélő források ismerete, annak a munkának folytatása, amelyet tanulmánya függelékében (*Századok 147. [2013] 494–499.*) Gál Judit elkezdett.

Font Márta

ÉDES IMRÉM! LELKEM, MÁRIKÓM!

Gróf Mikó Imre és felesége, Rhédey Mária grófnő leveleskönyve

1848–1849-ből

S. a. r. Liphay Endre – Somogyi Gréta

Országos Széchényi Könyvtár – Kovászna Megyei Művelődési Központ – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár 2021. 344 oldal

Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc egy nemzedék számára jelentett meghatározó élményt, és aligha csoda, hogy sokan igyekeztek megörökíteni az akkor velük történeteket. Az így keletkezett írásos anyag egy része már a nagyközönség számára is elérhetővé vált, de még számos értékes munka lappang a különböző közgyűjteményekben, és gyanítható, hogy magánszemélyeknél is. Liphay Endre, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának munkatársa és Somogyi Gréta, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője értő gondozásában megjelent, most bemutatott kötettel ezek száma nemrégiben csökkent. Noha a levelezés egyes darabjai már korábban megjelentek, így együtt csak most kerültek először nyomtatásba.

A kötet bevezetőjében a szerkesztők előbb a Mikó és a Rhédey család, valamint a két levelíró sorsát, illetve a levelezés létrejöttének körülményeit mutatják be, majd végigkövetik azt az utat, amelyet az iratcsoport bejárt. Nem túlzás azt állítani, hogy e levelek csodával határos